ANNIKA DEVROE

ARCHEOLOGIE • BOUWHISTORIE

ARCHEOLOGIENOTA: VERSLAG VAN RESULTATEN

ANTWERPEN, KANAALDOK B1

A. DEVROE

JANUARI 2024

COLOFON

Project

Archeologienota: Antwerpen, Kanaaldok B1

Opdrachtnemer

Devroe Archeologie & Bouwhistorie bv
Schaapsweg 106
3550 Heusden-Zolder
0472/59.31.41
annika.devroe@gmail.com
BE 0680.617.128

Erkende archeoloog: Annika Devroe, OE/ERK/Archeoloog/2015/00085

© 2024 Devroe Archeologie & Bouwhistorie bv

Devroe Archeologie & Bouwhistorie bv aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag vermenigvuldigd of aangepast worden, opgeslagen worden in een geautomatiseerd gegevensbestand, en/of openbaar gemaakt worden in enige vorm of wijze ook, elektronisch, mechanisch, door fotokopie of enige andere wijze, zonder voorafgaandelijk toestemming van de opdrachtgever.

INHOUD

Inhoud 0
1. Inleiding 1
2. Bureauonderzoek 2
2.1. Beschrijvend gedeelte 2
2.1.1. Administratieve gegevens 2
2.1.2. Onderzoeksopdracht 3
2.1.3. Werkwijze en strategie 4
2.2. Assessmentrapport 5
2.2.1. Situering en huidige toestand 5
2.2.2. Geplande werken 5
2.2.3. Huidige topografie van het projectgebied 9
2.2.4. Historische beschrijving en topografie 10
2.2.5. Datering en interpretatie van het onderzochte gebied 17
2.2.6. Afweging noodzaak verder onderzoek 17
2.3. Samenvatting 18
3. Bibliografie 19
3.1. Literatuur 19
3.2. Websites 19
4. Figurenlijst 20
5. Tabel archeologische periodes 21

1. INLEIDING

De archeologienota werd opgemaakt naar aanleiding van de aanvraag van een omgevingsvergunning voor stedenbouwkundige handelingen waarbij de voorwaarden voldoen aan art. 5.4.1. van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013.

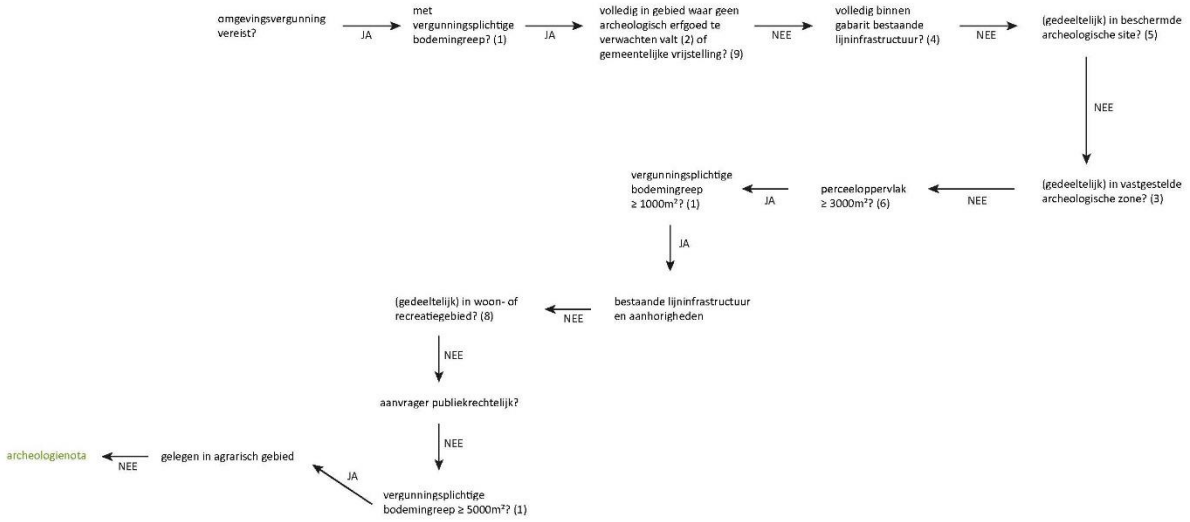

Figuur 1: Beslissingsboom in functie van huidig project.

2. BUREAUONDERZOEK

2.1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

2.1.1. ADMINISTRATIEVE GEGEVENS

Projectcode: 2024A54

Locatie: Provincie Antwerpen, Antwerpen, Scheldelaan – Kanaaldok B1
Bounding box (Lambert, 1972): punt 1 (NW) – X 146795.057 Y 2221203.163
punt 2 (ZO) – X 147281.962 Y 220446.086

Kadaster: Antwerpen, afd. 16, sectie F, percelen 234h (partim), 235a (partim), 239d (partim), 241p (partim), 241s2 (partim), 241t (partim), 241t2 (partim)

Oppervlakte projectgebied: ca. 46.850 m²

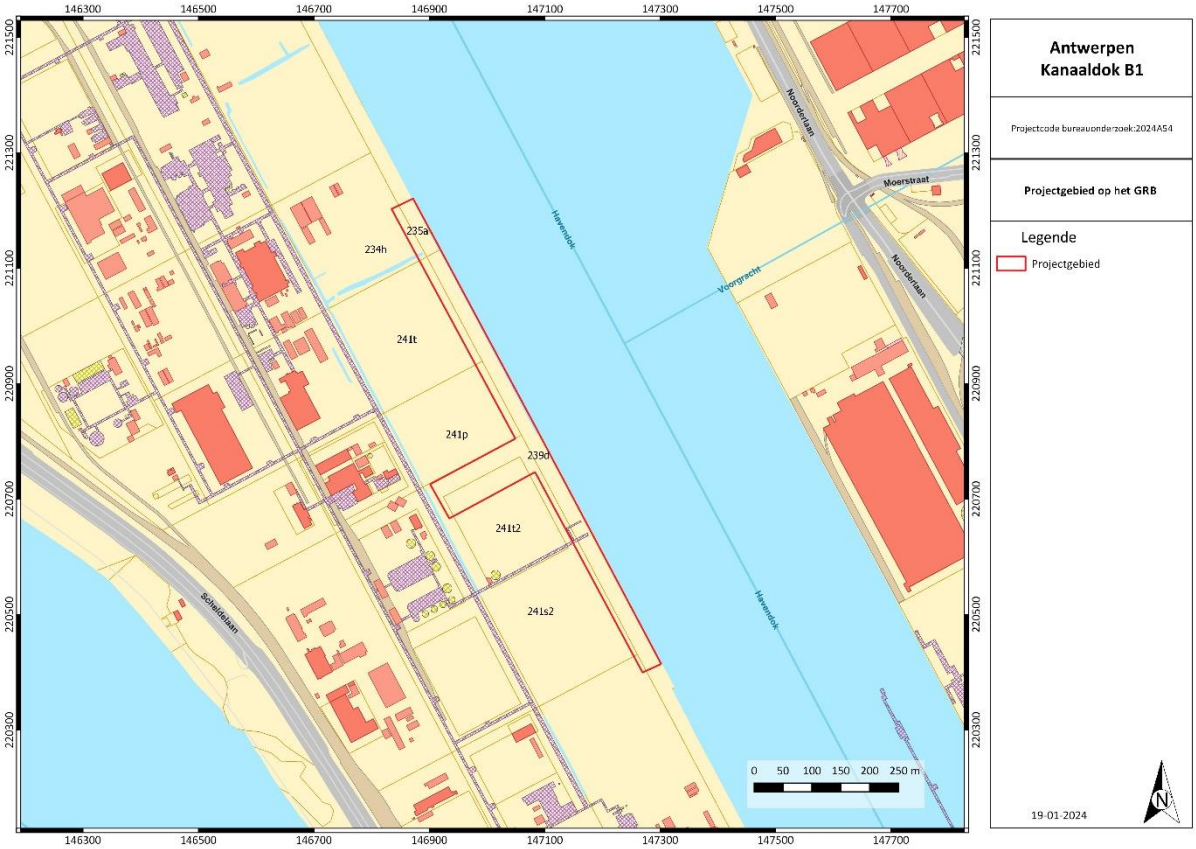

Figuur 2: Grootschalig Referentiebestand met aanduiding projectgebied. © AGIV

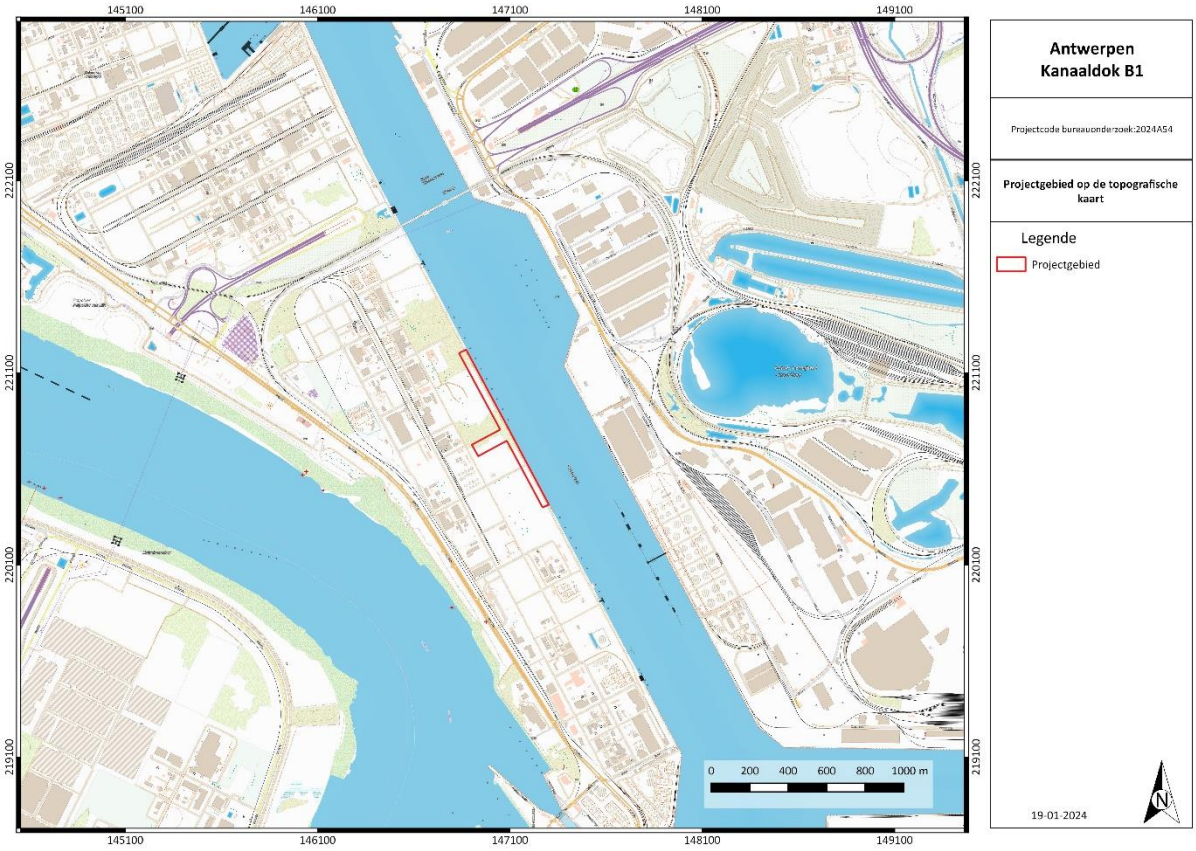

Figuur 3: Topografische kaart met aanduiding van het projectgebied. © NGI 2023

Naam van alle betrokken actoren: Annika Devroe (erkende archeoloog, veldwerkleider met ervaring in archeologisch bureauonderzoek)

Naam van alle personen buiten het project die geraadpleegd werden: n.v.t.

2.1.2. ONDERZOEKSOPDRACHT

Het bureauonderzoek heeft tot doel om zonder ingreep in de bodem maar op basis van de bestaande informatie (landschappelijk, historisch, archeologisch) na te gaan in hoeverre er archeologische resten aanwezig kunnen zijn binnen de grenzen van het projectgebied. Er wordt een beschrijving gemaakt van de geplande werken waarvoor een vergunning wordt aangevraagd, van de uitvoeringswijze ervan en van de impact op het bodemarchief.

Volgende onderzoeksvragen worden in dit bureauonderzoek (Verslag van Resultaten) behandeld:

- Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen (landschappelijk, historisch, archeologisch) over het archeologische potentieel van het terrein?
- In welke zones is verder vervolgonderzoek noodzakelijk indien archeologisch erfgoed potentieel aanwezig is en bedreigd wordt ten gevolge van de geplande ingrepen?

Op basis van de resultaten wordt een gemotiveerd advies verleend of er al dan niet verder archeologisch vooronderzoek moet uitgevoerd worden, inclusief de methodiek daarvoor. Deze wordt beschreven en uitgewerkt in het Programma van Maatregelen.

Er zijn geen randvoorwaarden.

2.1.3. WERKWIJZE EN STRATEGIE

Op basis van het Digitaal Hoogtemodel kon vastgesteld worden dat het projectgebied opgehoogd werd. Gezien de toekomstige bodemingreep enkel ter hoogte van de paalfunderingen dieper gaat als de gekende ophoging werd geopteerd voor een bureauonderzoek met beperkte samenstelling. De andere bodemingrepen blijven binnen de ophoging waardoor het archeologisch niveau niet verstoord zal worden. Verder onderzoek van het terrein in het kader van de diepere paalfunderingen is praktisch niet uitvoerbaar en zal gezien de beperkte en verspreide aard niet leiden tot nuttige kenniswinst. Naast de bespreking van de bodemingreep worden enkel de gegevens met betrekking tot de ophoging weergegeven. Het gaat enerzijds om het Digitaal Hoogtemodel en anderzijds om enkele cartografische bronnen, luchtfoto's en literatuur die deze ophoging bevestigt. De andere bodemkundige en landschappelijke gegevens werden niet besproken, net als de niet relevante cartografische bronnen en de vondstlocaties uit de Centrale Archeologische Inventaris.

2.2. ASSESSMENTRAPPORT

2.2.1. SITUERING EN HUIDIGE TOESTAND

Het projectgebied is gelegen in Antwerpen, ten noordwesten van het stadscentrum. Het projectgebied is grotendeels braakliggend met parallel aan het dok wegenis. Ten oosten is het Kanaaldok B1 gelegen.

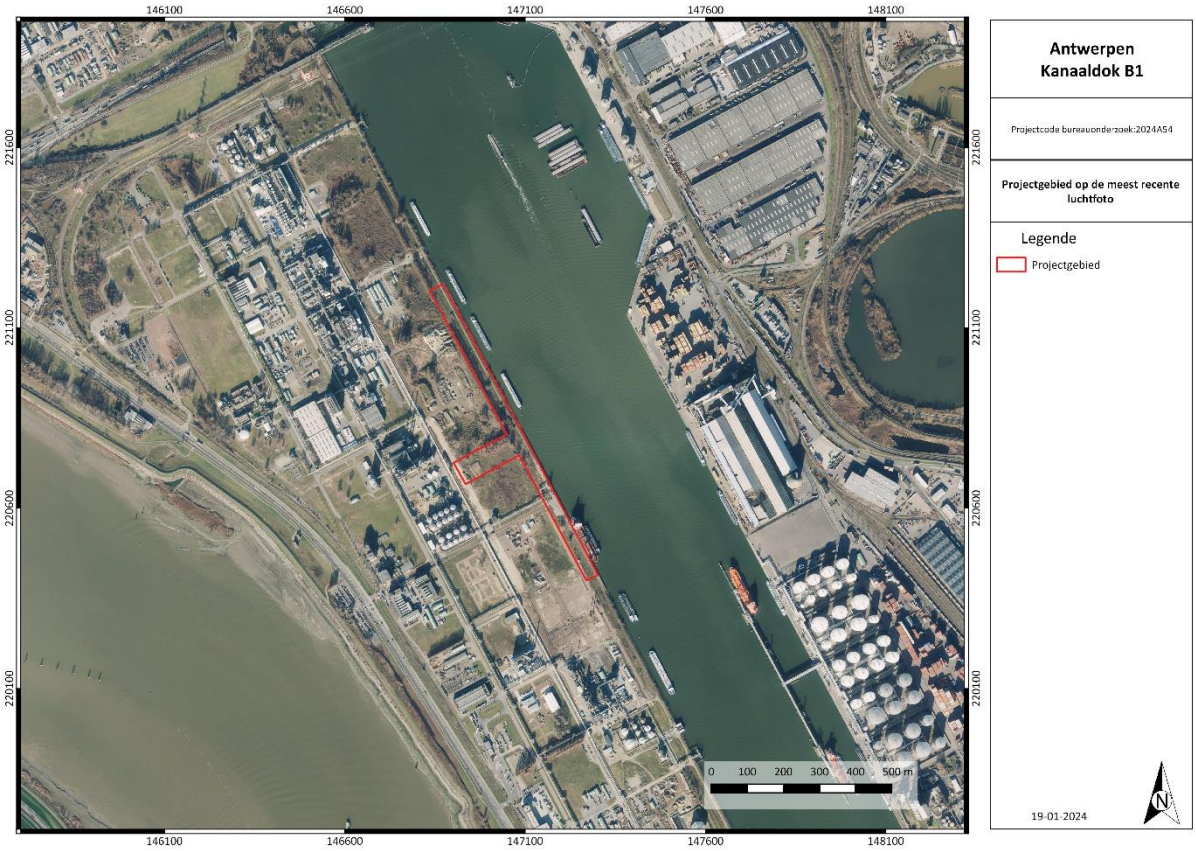

Figuur 4: Meest recente luchtfoto met aanduiding van het projectgebied. © AGIV

2.2.2. GEPLANDE WERKEN

Ter hoogte van het projectgebied zal een nieuw tankpark opgericht worden met langs het dok een leidingbrug en de nodige verlaadplaatsen voor schepen. Het nieuwe tankpark betreft een vloeistofdichte inkuiping rond de tanks, bestaande uit een betonnen vloer van 15 cm dikte en betonnen wanden met keermuur. Deze inkuiping gaat ca. 70-125 cm onder het maaiveld. De stalen tanks staan op een betonnen funderingszool (ca. 80 cm dik) en is voorzien van een paalfundering. De nieuwe leidingbruggen worden voorzien van een paalfundering. Ter hoogte van de verlaadplaatsen voor schepen wordt telkens een pompput/calamiteitenopvang van ca. 1,5 m diepte voorzien. De bodemingreep zal hier max. 2 m diep gaan.

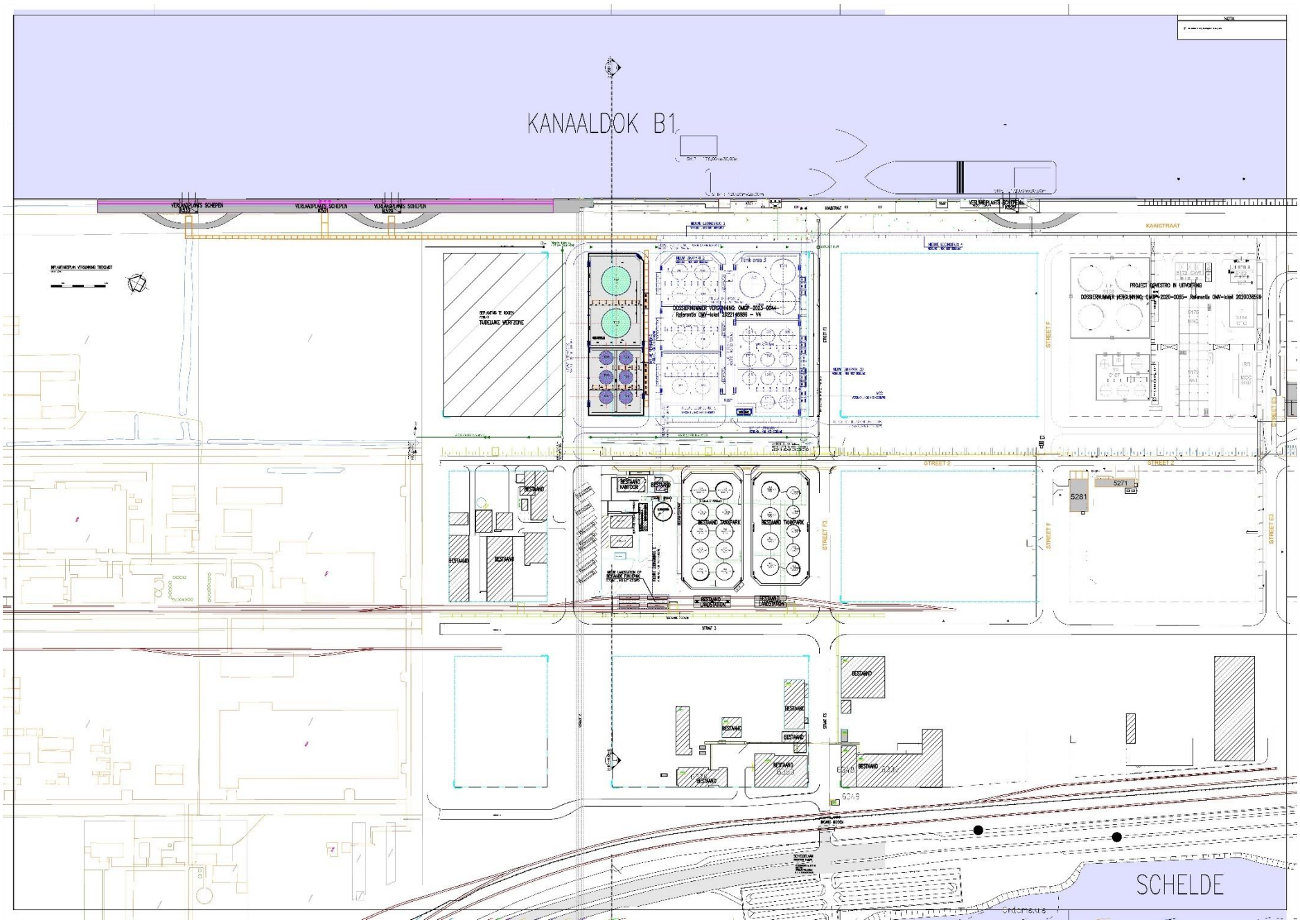

Figuur 5: Inplanting nieuwe toestand.

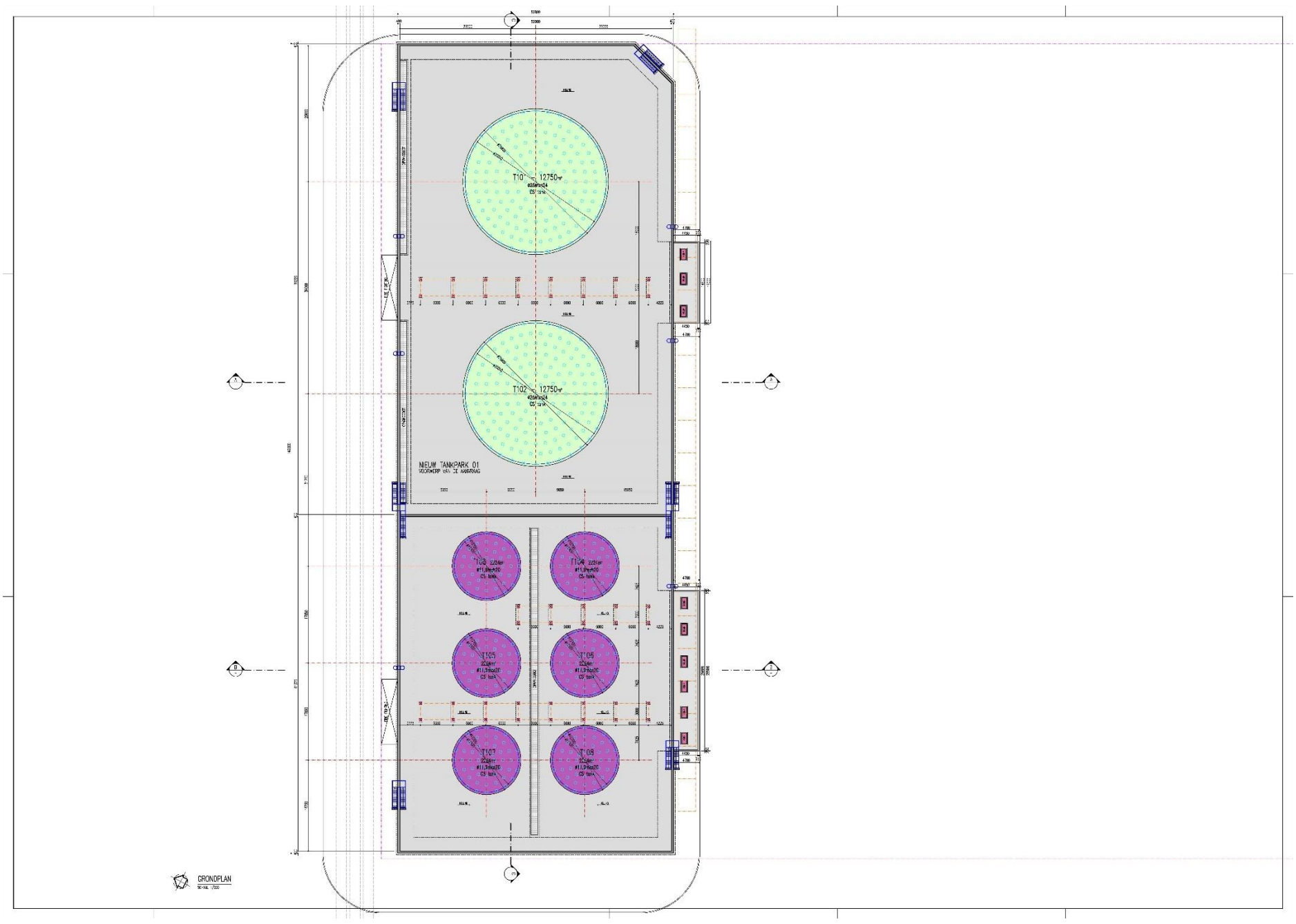

Figuur 6: Grondplan nieuw tankpark.

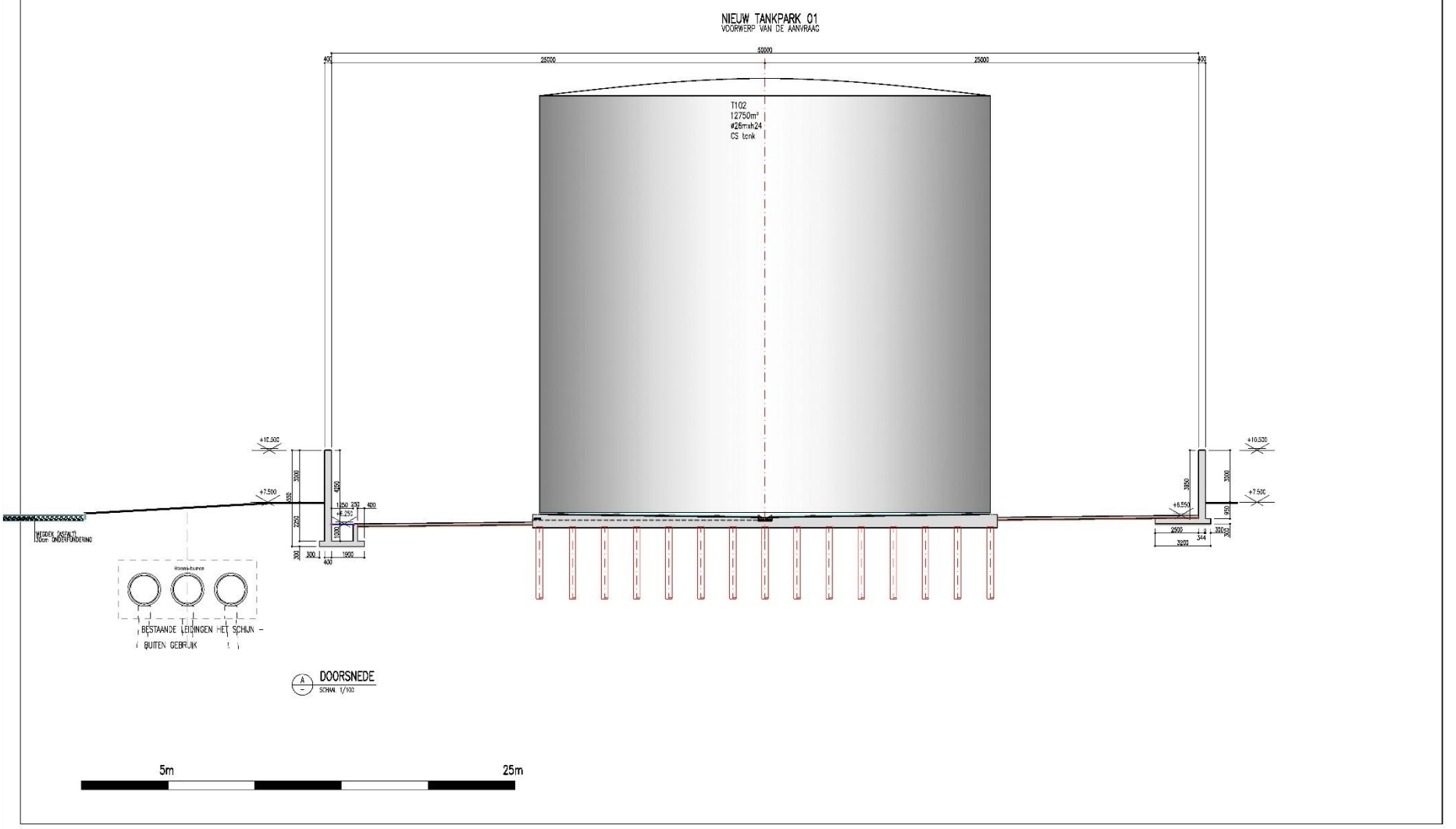

Figuur 7: Snede A.

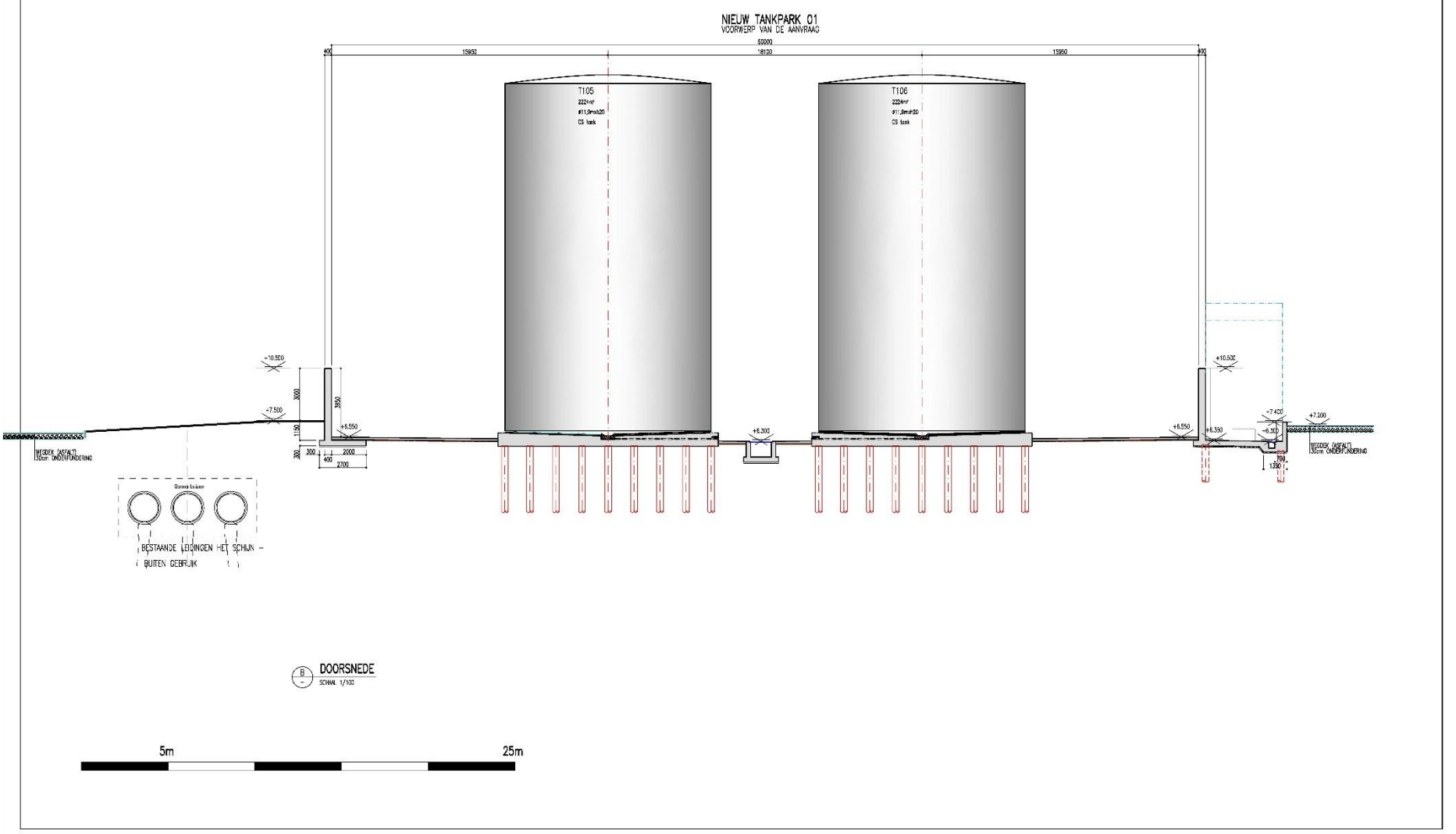

Figuur 8: Snede B.

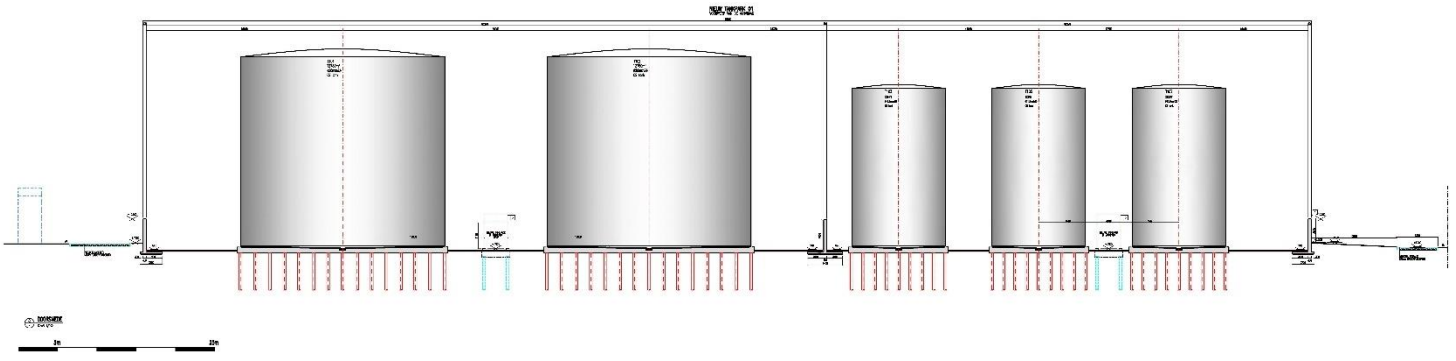

Figuur 9: Snede C.

2.2.3. HUIDIGE TOPOGRAFIE VAN HET PROJECTGEBIED

Het Digitaal Hoogtemodel en de hoogteprofielen tonen dat het projectgebied zich op ca. 6,7-7,2 m TAW bevindt. In vergelijking met de poldergronden ligt deze zone duidelijk hoger. Op basis van de topografische kaart uit 1860-1873 kan men zien dat deze zone op 2-3m TAW lag. Dit wijst op een ophoging van ca. 4-5 m. Dit heeft te maken met de ophoging die gebeurde naar aanleiding van de aanleg van de dokken (zie infra).
Op ca. 580 m ten westen van het projectgebied stroomt de Schelde.

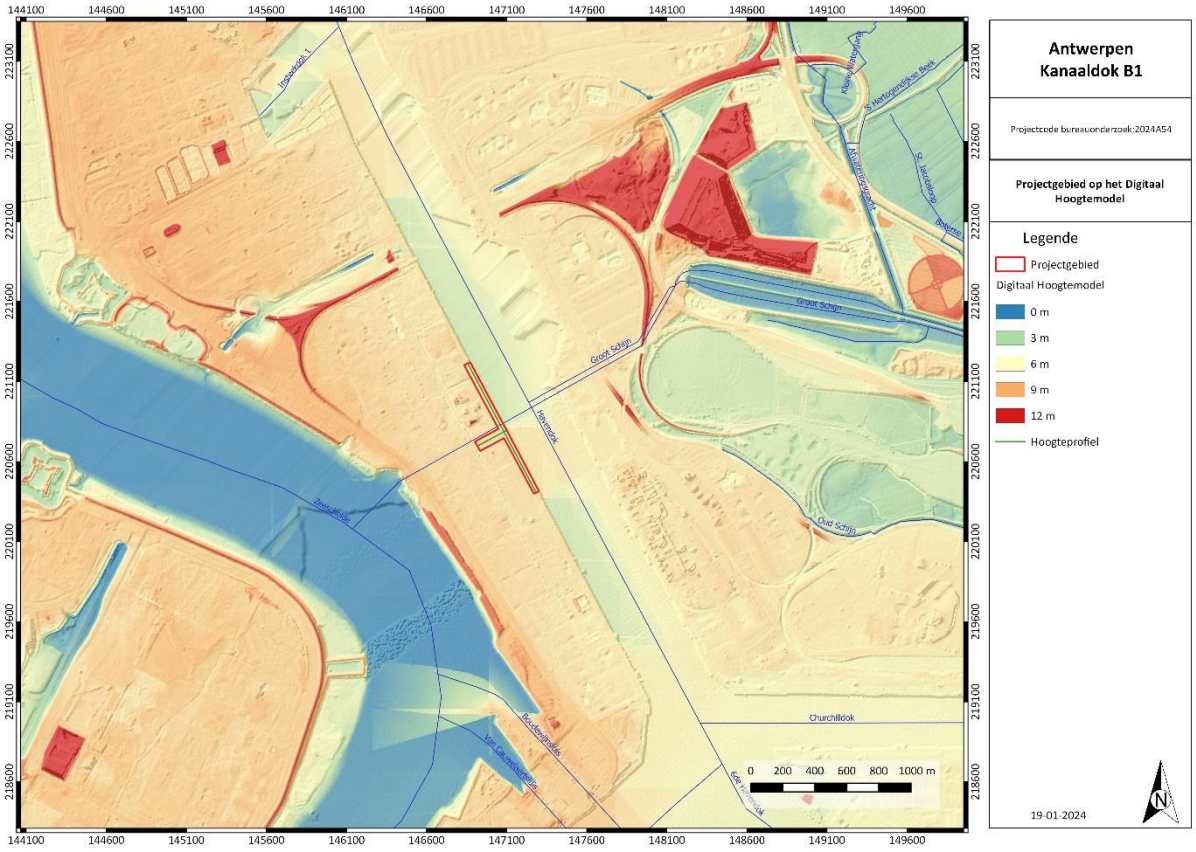

Figuur 10: Digitaal Hoogtemodel met aanduiding projectgebied. © AGIV

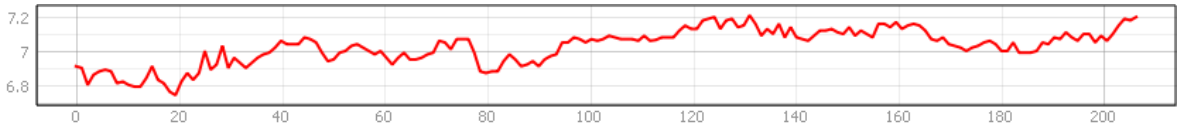

Figuur 11: Hoogteprofiel NO-ZW. © AGIV

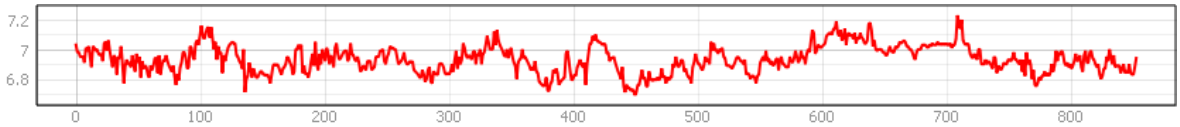

Figuur 12: Hoogteprofiel NW-ZO. © AGIV

2.2.4. HISTORISCHE BESCHRIJVING EN TOPOGRAFIE

Vanaf de middeleeuwen werd een groot deel van het huidige cultuurlandschap in de omgeving van het projectgebied vastgelegd. Door de bevolkingstoename en de veranderde landbouwmethodes werd de mens in de Late Middeleeuwen gedwongen om de lagere gebieden op te nemen in het landbouwareaal.[1] Hier werden zeer zware inspanningen geleverd om het gebied geschikt te maken als gras-, hooi- en zelfs akkerland. De ontginningen gingen samen met de eerste systematische aanleg van afwateringssystemen (sloten, kanalen, etc.) en een ingenieus systeem van dijken. Uit archiefstukken uit de 12e eeuw blijkt dat bijna de gehele rechteroever van de Schelde al ingepolderd was. In 1124 worden onder meer Lillo, Berendrecht en Oorderen vermeld, Zandvliet wordt genoemd in 1135 en Wilmarsdonk in 1155.[2] De bewoning lag vooral op de hogere delen binnen het bedijkte gebied.
De oudste bedijkingen werden gevormd uit een dijk langs de Schelde en een tweede dijk rondom het in te polderen gebied. De transversaaldijk in het noorden van het projectgebied nl. Kauwensteinse- of s' Hertogendijk was al in 1570 aanwezig en was bedoeld om bij eventuele dijkbreuken de overstroming binnen min of meer beperkte grenzen te houden.[3] De percelering in de polders bestond voornamelijk uit langwerpige stroken.

Hoewel aan de dijken grote aandacht en zorg werd besteed, konden mede door de stormvloeden doorbraken niet altijd voorkomen worden en waren de polders regelmatig onderhevig aan overstromingen. Doorheen het oostelijk deel van de Polder van Lillo stroomde al in de 16e eeuw de zogenaamde Snelle Kreek.[4] In 1628 was een stormvloed verantwoordelijk voor overstromingen.

Met het begin van de Tachtigjarige Oorlog (1568 - 1648) werden door de strijdende partijen vele steden versterkt en diverse verdedigingswerken opgericht. Het belang van de stad Antwerpen is duidelijk door de aanwezigheid van diverse forten in de omgeving zoals fort Lillo, fort Frederik Hendrik en fort La Croix. De versterkingen speelden sinds hun oprichting in de Tachtigjarige Oorlog een belangrijke rol in de beheersing van het scheepvaartverkeer van en naar Antwerpen. Een veel toegepaste techniek in oorlogstijd was het moedwillig doorsteken van de dijken. Verschillende dijken verdwenen hierdoor. De Kauwensteinse Dijk werd echter opnieuw opgehoogd. Bij het Beleg van Antwerpen in 1583-1585 werden de polders onder water gezet. Het water stroomde toen onder andere door de dorpen van Lillo, Stabroek, Berendrecht en Zandvliet. In 1632 werd ten zuiden van het projectgebied de Kauwensteinse Dijk doorbroken. Door de kracht van het water ontstond bij het gat in de dijk een ronde draaikolk: het zogenaamd Rode Weel. Na de Tachtigjarge oorlog (1568-1648) werden herbedijkingen tot stand gebracht[5].

[1] Van Strydonck & De Mulder 2000

[2] M. Mijs 1973: 48.

[3] M. Mijs 1973: 61

[4] M. Mijs 1973: 76.

[5] M. Mijs 1973: 100.

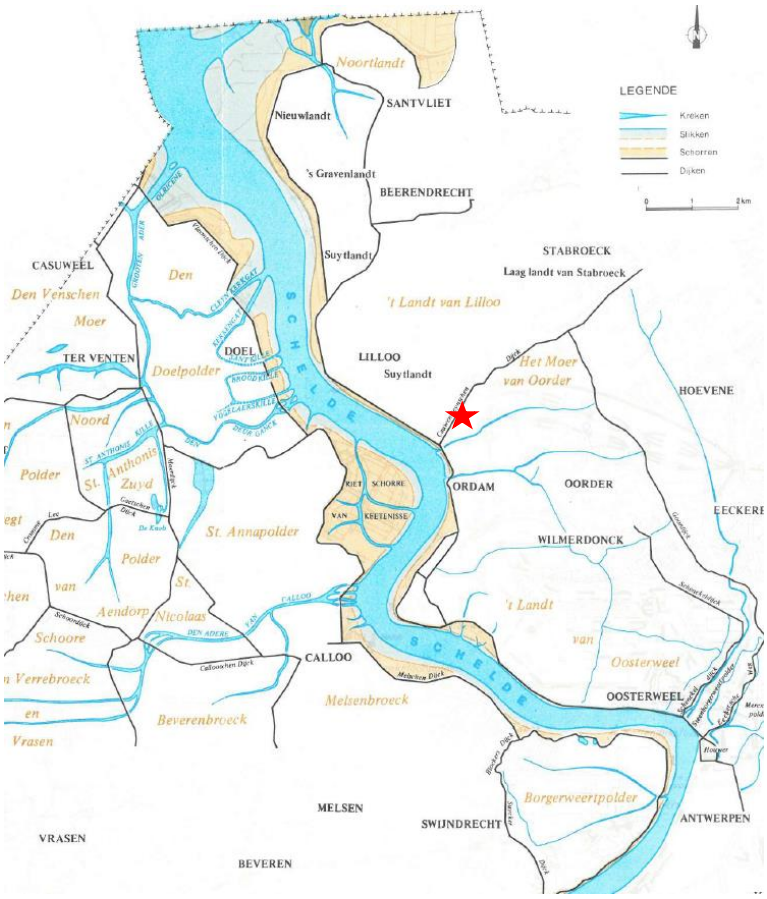

Figuur 13: De Scheldepolders kort vóór 1570 naar M. Mijs.

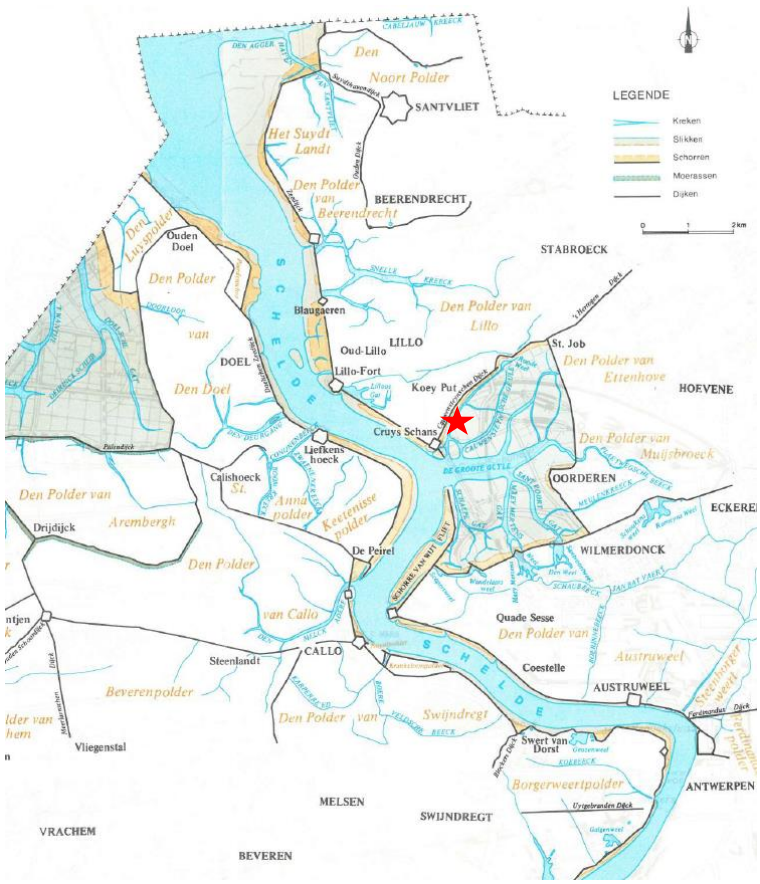

Figuur 14: De Scheldepolders tussen 1650 en 1700 naar M. Mijs.

Op basis van historische kaarten uit de Nieuwe Tijd blijkt dat het projectgebied behoorde tot de Polder van Oorderen. Het projectgebied was grotendeels ten zuiden van “den Cauwenstynschen Dyck” gelegen en loopt er in het noorden ook over. Ten westen lag Fort Lacroix of de Kruys Schans. Ter hoogte van het projectgebied waren landbouwgronden gelegen.

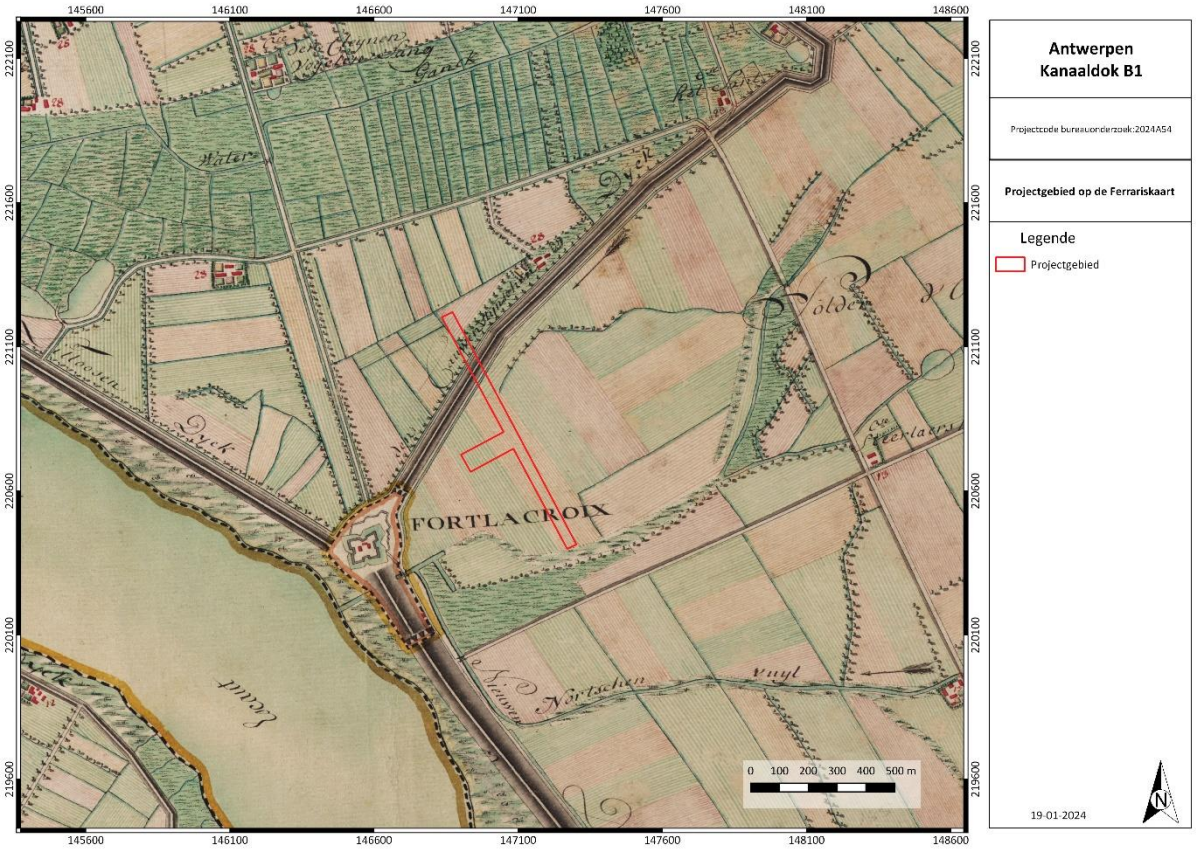

Figuur 15: De Ferrariskaart (ca. 1775) met aanduiding projectgebied. © Cartesius

Bij de onafhankelijkheidsstrijd in 1830 kwamen de polders op beide oevers wederom onder water te staan. De Polders van Lillo, Berendrecht, Zandvliet en Stabroek, samen met een deel van de gemeente Berendrecht op de rechteroever, waren overstroomd.[6] De Hollanders bleven het fort Lillo tot in 1839 bezetten. In 1838 werd rond dit fort een 4.305 m lange Cirkeldijk gebouwd.[7] Pas in 1845 kon het gebied binnen de Cirkeldijk (Kraagdijk of Nieuwe Dijk) drooggelegd worden.
Op de Atlas der Buurtwegen (ca. 1841) lijken enkele hoevegebouwen deels binnen het projectgebied te liggen. In het noorden loopt de dijk over het projectgebied, terwijl de overige gronden vermoedelijk akkergronden waren. Op de kaart van Vandermaelen (ca. 1846-1854) is de Cirkeldijk duidelijk te zien. De hoevegebouwen zijn niet weergegeven ter hoogte van het projectgebied maar latere kaarten tonen aan dat ze niet verdwenen waren. In hoeverre deze effectief binnen het projectgebied lagen is onduidelijk.

[6] M. Mijs 1973: 107.

[7] M. Mijs 1973: 110.

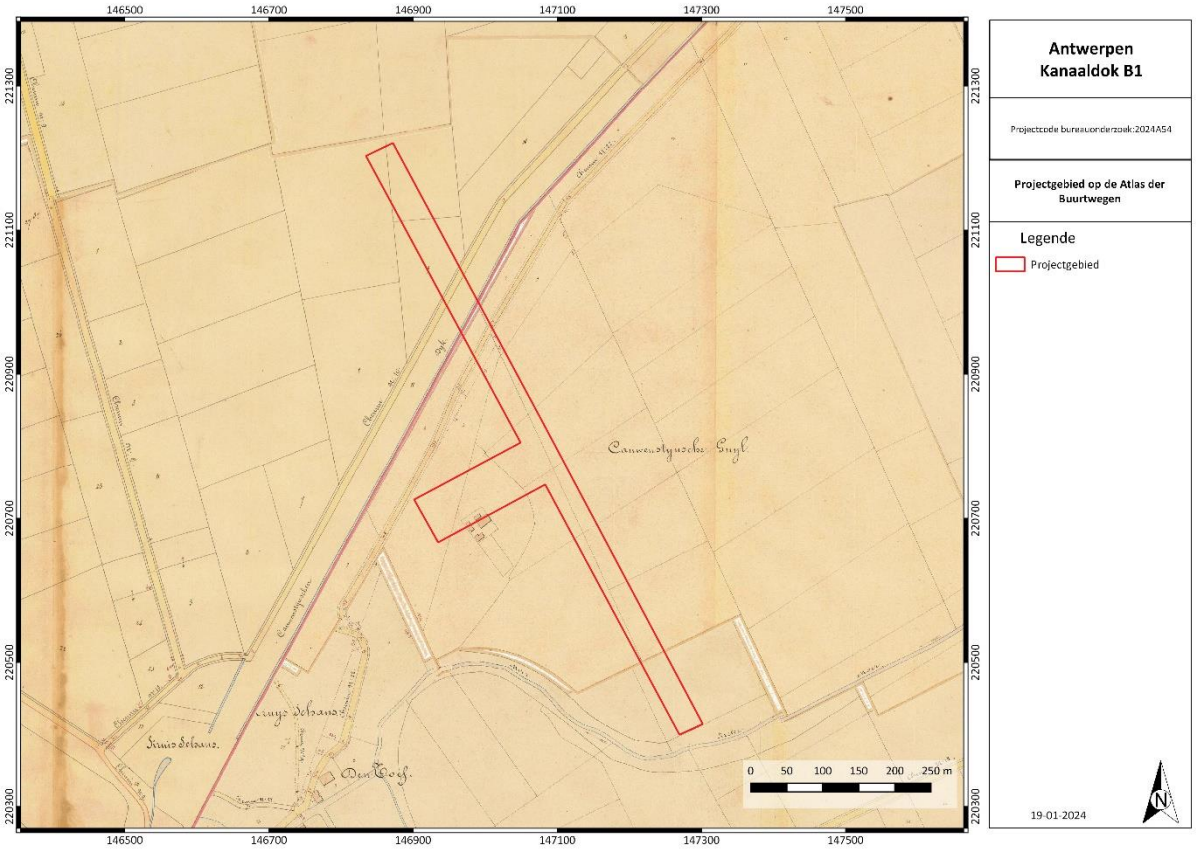

Figuur 16: Atlas der Buurtwegen (ca. 1841) met aanduiding projectgebied. © AGIV

Figuur 17: De kaart van Vandermaelen (ca. 1846-1854) met aanduiding projectgebied. © Cartesius

Op de topografische kaart uit 1860-1873 is te zien dat het projectgebied tussen 2 en 3 m +TAW gelegen was. De hoevegebouwen worden opnieuw weergegeven. Ten zuiden loopt een waterloop, de Moerekreek. Dit bleef zo tot en met de jaren '50 van de 20ste eeuw.

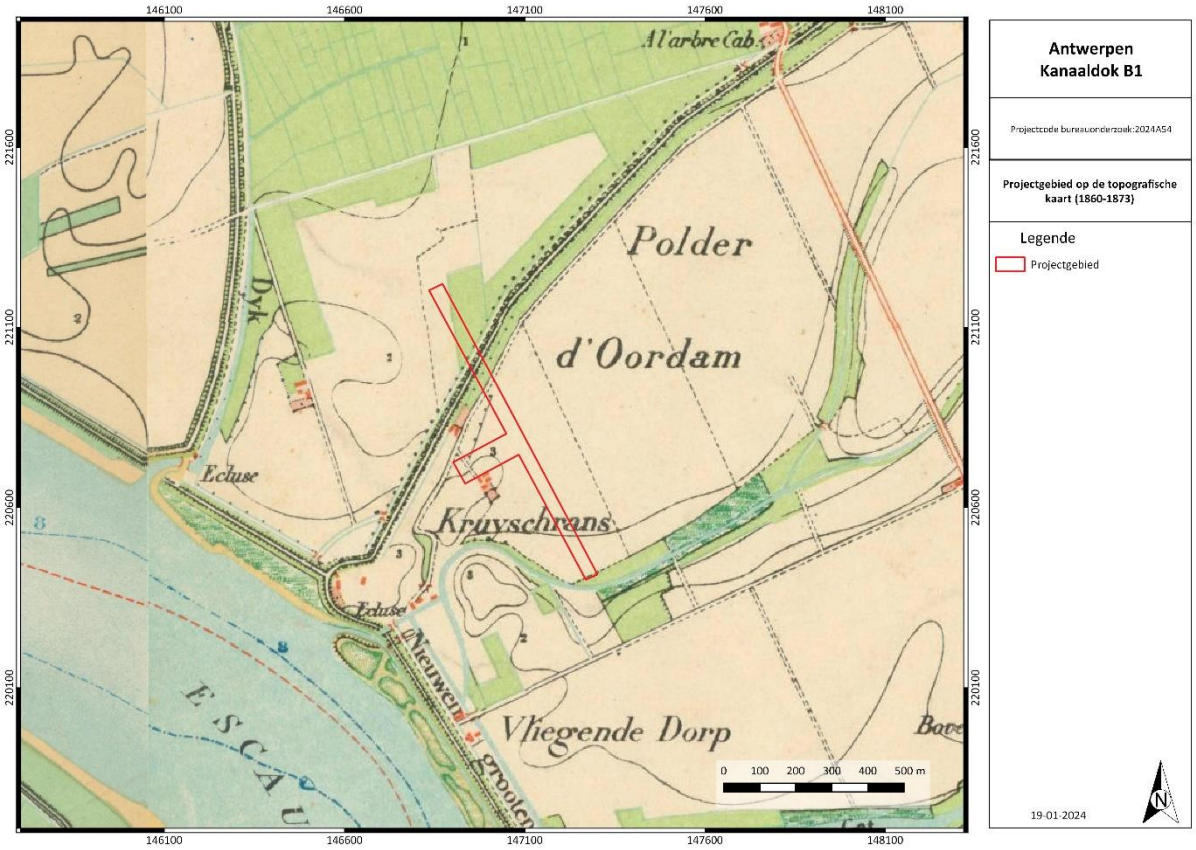

Figuur 18: Topografische kaart uit 1860-1873 met aanduiding projectgebied. © Cartesius

Vanaf 1860 begon de haven zich uit te breiden naar het noorden. Aanvankelijk werden de dokken net ten noorden van het centrum aangelegd. Veel ingrijpender was de aanleg van de dokken na Wereldoorlog I in noordwestelijke richting. Tussen 1908 en 1928 gebeurde de uitbreiding van de haven tot aan de Kruisschanssluis. De geleidelijke uitbreiding van de haveninrichtingen vereiste ophoging van de bestaande poldergronden en maatregelen voor een goede ontwatering van de voorlopig overblijvende en nog voor landbouw voorziene poldergronden[8]. Tussen 1956-1965 werd het Tienjarenplan uitgevoerd. De bestaande haven zou gelijktijdig met meerdere dokken (het Vijfde, Zesde en Zevende Havendok) worden uitgebreid, evenals met een Kanaaldok voorzien van een drietal kleinere insteekdokken. Hierdoor werden de polders verder ingenomen[9]. Bij de aanleg van Kanaaldok B1 werd het projectgebied opgehoogd.

Op de topografische kaart uit 1952-1969 en de luchtfoto uit 1971 kan men zien dat de poldergronden verdwenen. Ten westen van het projectgebied wordt een maaiveldhoogte van ca. 7,8 m +TAW weergegeven hetgeen op de ophoging wijst. Ten oosten is het nieuwe Kanaaldok B1 te zien. Het projectgebied was braakliggend.

[8] H. Smitz 2011: 24.
[9] H. Smitz 2011: 26.

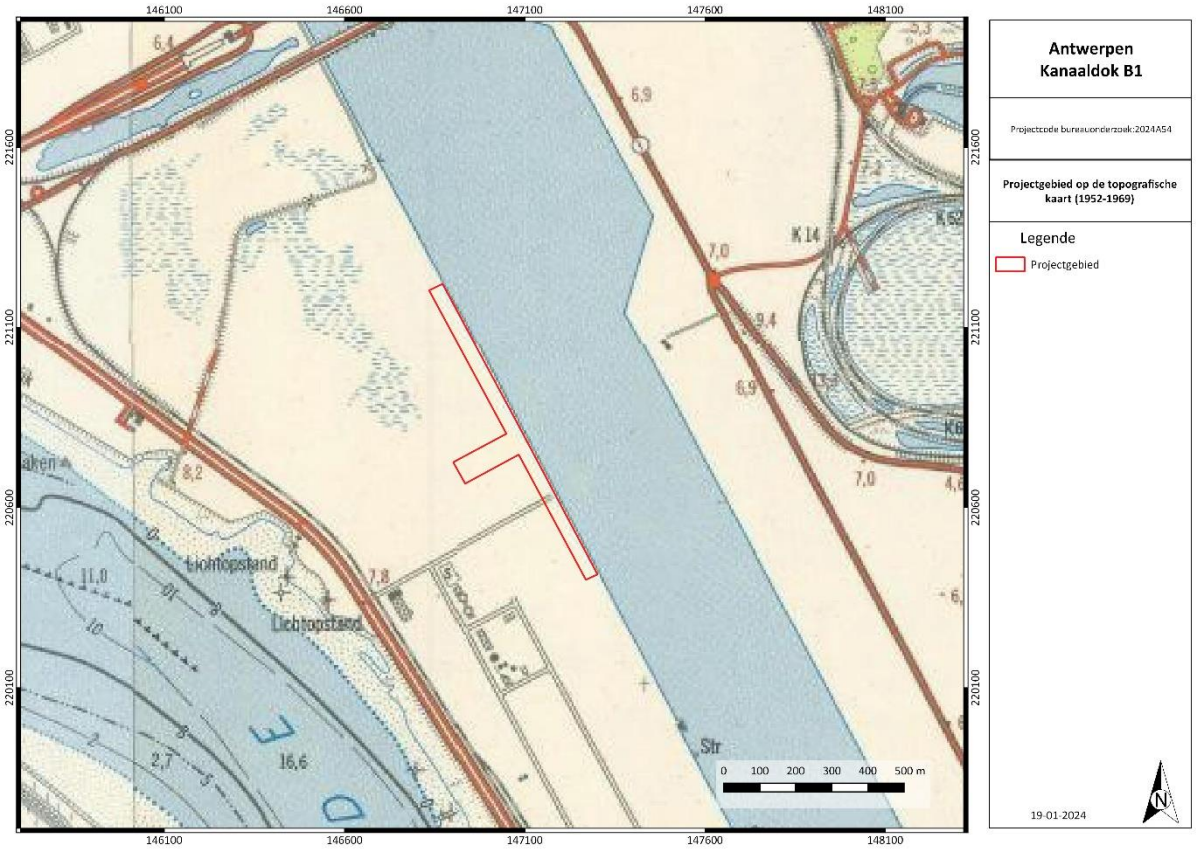

Figuur 19: Topografische kaart uit 1952-1969 met aanduiding projectgebied © Cartesius

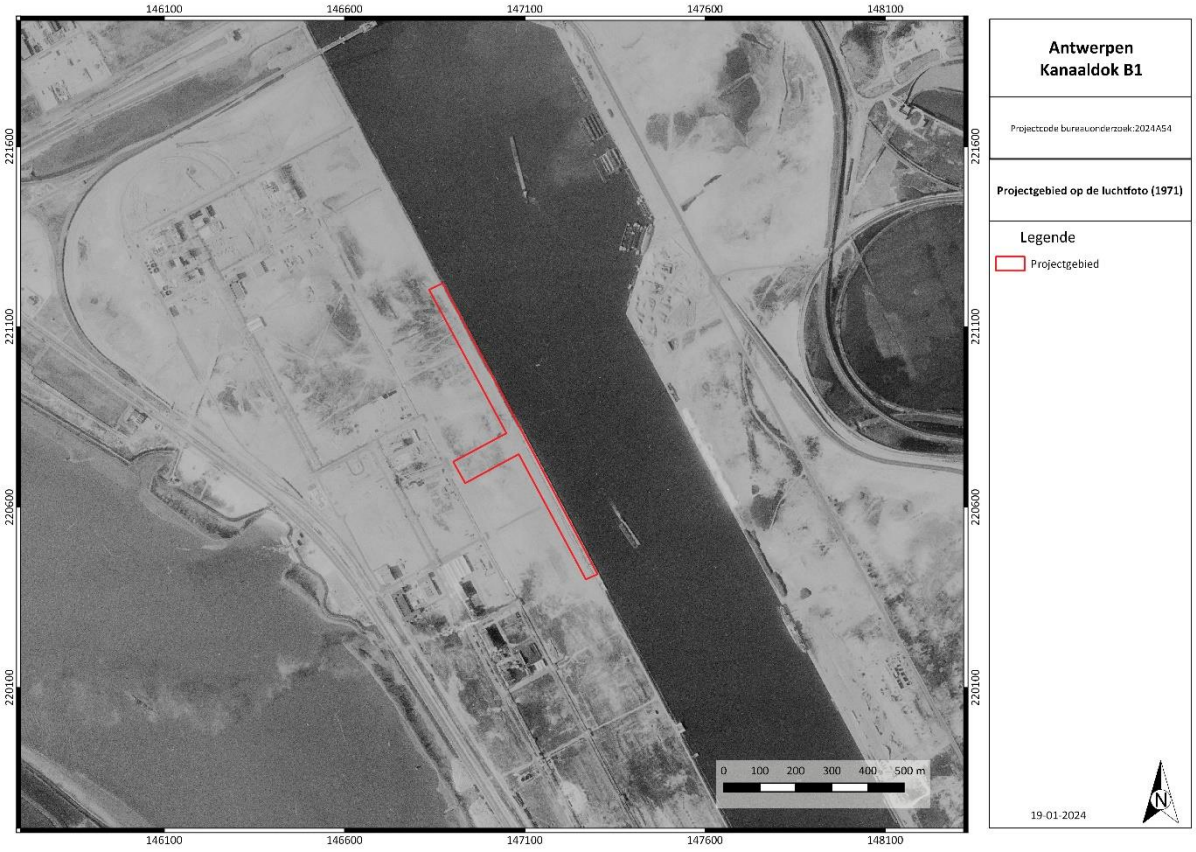

Figuur 20: Luchtfoto uit 1971 met aanduiding projectgebied. © AGIV

De luchtfoto van 1979-1990 toont dat de omgeving ingericht werd en er wegen werden aangelegd en gebouwen opgericht. Het projectgebied bleef onbebouwd en bleef gedurende de jaren grotendeels braakliggend.

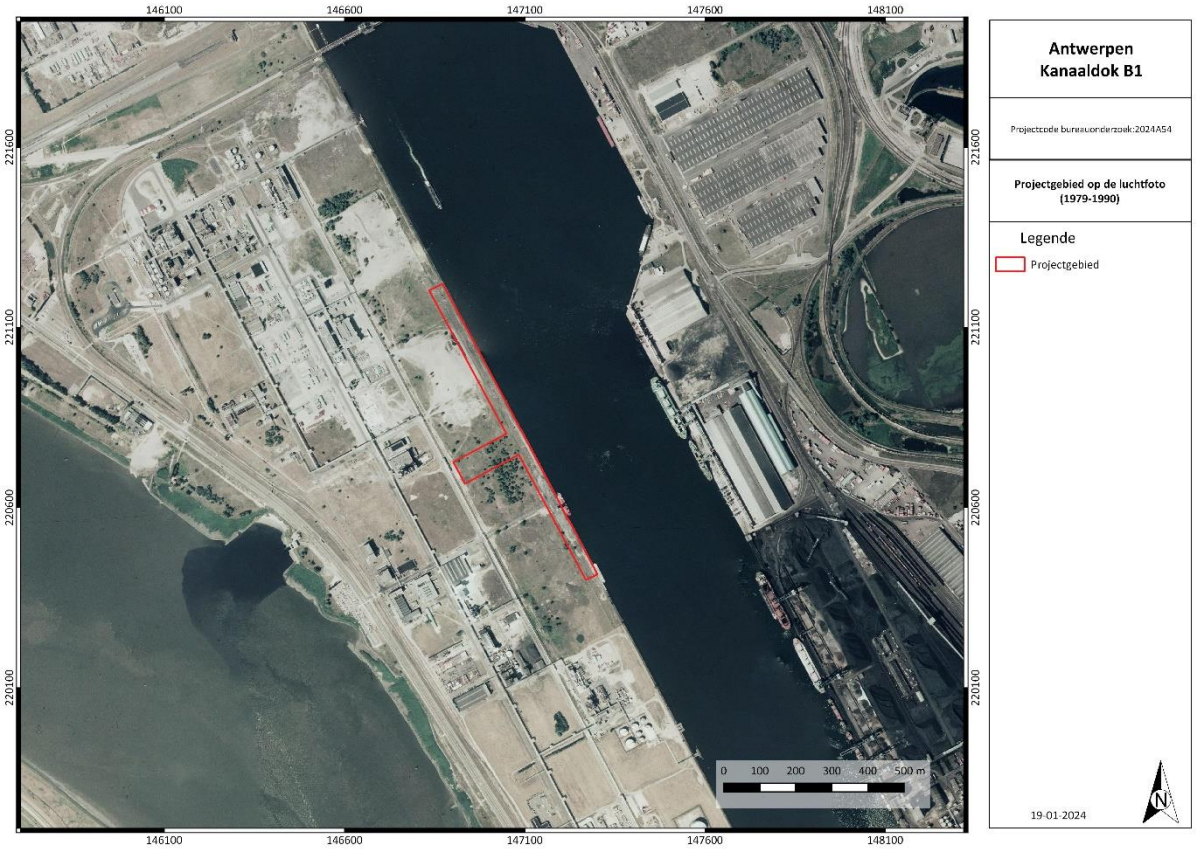

Figuur 21: Luchtfoto uit 1979-1990 met aanduiding projectgebied. © AGIV

2.2.5. DATERING EN INTERPRETATIE VAN HET ONDERZOCHTE GEBIED

- Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologische potentieel van het terrein?

Op basis van de historische bronnen uit de middeleeuwen en cartografische bronnen uit de Nieuwe Tijd kan men vaststellen dat het onderzoeksgebied van nature een relatief laag en nat gelegen gebied was. Het reconstrueren van de bewoningsgeschiedenis van dergelijke laag gelegen en natte gebieden wordt sterk bemoeilijkt door het feit dat hier tot nog toe weinig vondsten ouder dan de Middeleeuwen zijn aangetroffen. Dit is voornamelijk te wijten aan de aanwezigheid van dikke holocene (veen)pakketten die grote delen ontoegankelijk maakte voor bewoning. Met uitzondering van de dekzandopduikingen waren deze gronden vanaf grofweg het Holoceen vaak te nat voor bewoning. Dergelijke gronden werden veelal extensief gebruikt.

Vanaf de middeleeuwen werden de lagere gebieden middels een systematische aanleg van afwateringssystemen (sloten, kanalen, etc.) en een ingenieus systeem van dijken mee opgenomen in het landbouwareaal. Uit archiefstukken uit de 12e eeuw blijkt dat bijna de gehele rechteroever van de Schelde al ingepolderd was. In het noorden van het projectgebied was de Kauwensteinse Dijk aanwezig. Het gebied was gelegen op ca. 2 à 3 m + TAW en bestond uit landbouwgronden. Vanaf het midden van de 19de eeuw waren mogelijks enkele hoevegebouwen deels op het terrein gelegen.

Het huidig landschap ontstond in de tweede helft van de 20ste eeuw toen de dokken aangelegd werden en de terreinen opgespoten werden. Op basis van het Digitaal Hoogtemodel kan men vaststellen dat het om een ophoging van ca. 4-5 m gaat. Afhankelijk van de bewaring van het onderliggende polderlandschap kunnen nog archeologische resten aanwezig zijn.

2.2.6. AFWEGING NOODZAAK VERDER ONDERZOEK

- In welke zones is verder vervolgonderzoek noodzakelijk indien archeologisch erfgoed potentieel aanwezig is en bedreigd wordt ten gevolge van de geplande ingrepen?

Op basis van het uitgevoerde onderzoek blijkt het terrein ca. 4-5 m opgehoogd te zijn. Onder deze ophoging kunnen archeologische sites nog goed bewaard zijn en het potentieel voor begraven vindplaatsen is dan ook bestaande.

De impact van de geplande werken gaat enkel ter hoogte van de paalfunderingen dieper dan de gekende ophoging van het terrein. Dit zorgt voor lokale, beperkte verstoringen die gezien hun uitvoering archeologisch moeilijk onderzocht kunnen worden. De overige bodemingrepen gaan niet dieper dan de gekende ophoging van het terrein. Indien archeologische resten aanwezig zijn zullen deze dan ook niet verstoord worden. Verder onderzoek van het terrein zou dan ook geen nuttige kenniswinst opleveren, waardoor geen bijkomend archeologisch onderzoek noodzakelijk is.

2.3. SAMENVATTING

Op basis van de historische bronnen uit de middeleeuwen en cartografische bronnen uit de Nieuwe Tijd kan men vaststellen dat het onderzoeksgebied van nature een relatief laag en nat gelegen gebied was. Het reconstrueren van de bewoningsgeschiedenis van dergelijke laag gelegen en natte gebieden wordt sterk bemoeilijkt door het feit dat hier tot nog toe weinig vondsten ouder dan de Middeleeuwen zijn aangetroffen. Dit is voornamelijk te wijten aan de aanwezigheid van dikke holocene (veen)pakketten die grote delen ontoegankelijk maakte voor bewoning. Met uitzondering van de dekzandopduikingen waren deze gronden vanaf grofweg het Holoceen vaak te nat voor bewoning. Dergelijke gronden werden veelal extensief gebruikt.

Vanaf de middeleeuwen werden de lagere gebieden middels een systematische aanleg van afwateringssystemen (sloten, kanalen, etc.) en een ingenieus systeem van dijken mee opgenomen in het landbouwareaal. Uit archiefstukken uit de 12e eeuw blijkt dat bijna de gehele rechteroever van de Schelde al ingepolderd was. In het noorden van het projectgebied was de Kauwensteinse Dijk aanwezig. Het gebied was gelegen op ca. 2 à 3 m + TAW en bestond uit landbouwgronden. Vanaf het midden van de 19de eeuw waren mogelijks enkele hoevegebouwen deels op het terrein gelegen.

Het huidig landschap ontstond in de tweede helft van de 20ste eeuw toen de dokken aangelegd werden en de terreinen opgespoten werden. Op basis van het Digitaal Hoogtemodel kan men vaststellen dat het om een ophoging van ca. 4-5 m gaat. Afhankelijk van de bewaring van het onderliggende polderlandschap kunnen nog archeologische resten aanwezig zijn.

De impact van de geplande werken gaat enkel ter hoogte van de paalfunderingen dieper dan de gekende ophoging van het terrein. Dit zorgt voor lokale, beperkte verstoringen die gezien hun uitvoering archeologisch moeilijk onderzocht kunnen worden. De overige bodemingrepen gaan niet dieper dan de gekende ophoging van het terrein. Indien archeologische resten aanwezig zijn zullen deze dan ook niet verstoord worden. Verder onderzoek van het terrein zou dan ook geen nuttige kenniswinst opleveren, waardoor geen bijkomend archeologisch onderzoek noodzakelijk is.

3. BIBLIOGRAFIE

3.1. LITERATUUR

M. Mijs (1973). *De landschapsgeschiedenis van de Scheldepolders ten noorden van Antwerpen. Bijdrage tot de historische geografie van de Scheldepolders.* Gent.

H. Smitz (2011) *De ontwikkeling van de haven van Antwerpen de voorbije 75 jaar en de relatie tot de Scheldepolders. Deel 1*, s.l.

F. Snacken & F. De Coninck (1964) *Bodemkaart van België. Verklarende tekst bij het kaartblad Ekeren 15W*, s.l.

M. van Strydonck, & G. de Mulder (2000). *De Schelde. Verhaal van een rivier.* Davidsfonds, Leuven.

3.2. WEBSITES

CadGIS Kadasterplan, https://eservices.minfin.fgov.be/ecad-web/#/

Cartesius, *Antwerpen*, http://cartesius.be/CartesiusPortal/

Geopunt Vlaanderen, http://www.geopunt.be/

NGI Topomapviewer, http://www.ngi.be/topomapviewer/public?lang=nl& (geraadpleegd op 24/05/2021)

4. FIGURENLIJST

Figuur 1: Beslissingsboom in functie van huidig project. 1
Figuur 2: Grootschalig Referentiebestand met aanduiding projectgebied. © AGIV 2
Figuur 3: Topografische kaart met aanduiding van het projectgebied. © NGI 2023 3
Figuur 4: Meest recente luchtfoto met aanduiding van het projectgebied. © AGIV 5
Figuur 5: Inplanting nieuwe toestand. 6
Figuur 6: Grondplan nieuw tankpark. 6
Figuur 7: Snede A. 7
Figuur 8: Snede B. 7
Figuur 9: Snede C. 8
Figuur 10: Digitaal Hoogtemodel met aanduiding projectgebied. © AGIV 9
Figuur 11: Hoogteprofiel NO-ZW. © AGIV 9
Figuur 12: Hoogteprofiel NW-ZO. © AGIV 9
Figuur 13: De Scheldepolders kort vóór 1570 naar M. Mijs. 11
Figuur 14: De Scheldepolders tussen 1650 en 1700 naar M. Mijs. 11
Figuur 15: De Ferrariskaart (ca. 1775) met aanduiding projectgebied. © Cartesius 12
Figuur 16: Atlas der Buurtwegen (ca. 1841) met aanduiding projectgebied. © AGIV 13
Figuur 17: De kaart van Vandermaelen (ca. 1846-1854) met aanduiding projectgebied. © Cartesius 13
Figuur 18: Topografische kaart uit 1860-1873 met aanduiding projectgebied. © Cartesius 14
Figuur 19: Topografische kaart uit 1952-1969 met aanduiding projectgebied © Cartesius 15
Figuur 20: Luchtfoto uit 1971 met aanduiding projectgebied. © AGIV 15
Figuur 21: Luchtfoto uit 1979-1990 met aanduiding projectgebied. © AGIV 16

5. TABEL ARCHEOLOGISCHE PERIODES

Archeologische Periode		Datering
Nieuwste Tijd		Vanaf 1800
Nieuwe Tijd		1500 – 1800
Middeleeuwen	Laat	1200 – 1500
	Vol	900 - 1200
	Vroeg	450 - 900
Romeinse Tijd	Laat	270 - 450
	Midden	70 – 270
	Vroeg	50 v.C. – 70 n.C.
IJzertijd	Laat	250 – 50
	Midden	500 – 250
	Vroeg	800 – 500
Bronstijd	Laat	1100 – 800
	Midden	1800 – 1100
	Vroeg	2000 – 1800
Neolithicum	Finaal	3000 – 2000
	Laat	3500 – 3000
	Midden	4500 – 3500
	Vroeg	5000 – 4500
Mesolithicum	Laat	6500 – 5000
	Midden	7700 – 6500
	Vroeg	9500 – 7700
Paleolithicum	Finaal	12000 – 9500
	Laat	35000 – 12000
	Midden	300000 – 35000
	Vroeg	Tot 300000 v.C.